

UNA APROXIMACIÓ A L'EVOLUCIÓ DE LA NOMENCLATURA I LA TOPONÍMIA DE LES PARCEL·LES I PROPIETATS D'ÚS AGRARI I RAMADER A SANTA MARGALIDA

Antoni Mas i Forners

XVII Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Santa Margalida, 2004

INTRODUCCIÓ

Aquests fulls no són altra cosa que un breu recorregut per l'evolució de les característiques bàsiques dels sistemes de designació de tinences, parcel·les i propietats de tipus agrari i ramader¹ (i, per tant, també dels mecanismes de producció toponímica) documentats o identificats a la ruralia de Santa Margalida² des de l'edat mitjana fins a l'actualitat. Tot i que som ben conscient del caràcter esquemàtic d'aquest treball, esper que pugui servir de base per a un estudi acurat de la toponímia de Santa Margalida. I, també, que pugui ser d'utilitat per comparar-lo amb estudis centrats en altres municipis del Pla i del Migjorn de Mallorca. Molt probablement, tret de qualche particularitat local —com la difusió dels genèrics carrerassa i tanca—, els canvis que he pogut detectar en els sistemes de designacions i en la creació de topònims són d'una naturalesa i una cronologia molt consemblant a l'esdevinguda en altres municipis de Mallorca.

LES ROMANALLES D'ÈPOCA ANDALUSINA³

La documentació només permet conèixer una fracció molt reduïda de la toponímia d'aquesta època, de manera que hom desconeix quin havia estat el topònim que designava les alqueries i rafals del terme.⁴ Només es documenten 15 topònims que semblen clarament

¹ No faig esment a la toponímia urbana ni a la referida a edificacions.

² El municipi de Santa Margalida està situat al nord-est de l'illa, a la badia d'Alcúdia i té una superfície aproximada de 8.479 hectàrees. S'hi troben tres nuclis de població: el tradicional —la Vila o Santa Margalida— i les urbanitzacions costaneres de Son Bauló i Son Serra. Vull fer notar que aquest treball es refereix només a l'actual terme de Santa Margalida; no m'hi referesc, doncs, a la toponímia del terme de Maria, que se'n segregà el 1837.

³ Els apartats 1 i 2 resumeixen el meu treball (Mas, 2002). Hi trobareu una descripció més detallada d'aquestes qüestions com també les citacions documentals d'aquests apartats que no apareixen ací. D'altra banda, cal dir que les sigles ARM i AMSM corresponen, respectivament, a l'Arxiu del Regne de Mallorca i a l'Arxiu Municipal de Santa Margalida.

⁴ Alqueria i rafal són els únics apel·latius d'origen andalusí documentats en la documentació del segle XIII per tal de nomenar tinences. Cal fer esment que eren els absolutament majoritaris a la resta de l'illa (Poveda, 1992).

d'època andalusina, tots ells alqueries (a) i rafals (r): Alcudiola (a), *Benicalvel* (a), *Beniez alcheria* (a) [sense identificar], *Beniaduz* (a) [Son Morro, *Benahitir* (r) > Reboster, *Boxaqueria* (a) > es Puig, Son Ferrer, Famenia (a), *Larconum* (a) > Son Flor i Son Fava?, Hero (a) *Hiachat* o *Yachat* (a) > Santa Margalida, *Robaria* (a) > Son Serra, Son Marí, *Sarracil* (a) > l'alqueria, *Sentoder* (a) > Castellet, 14) *Sentanja* (a) [sense identificar] i *Vernissam* (a). En el cas dels topònims *sa Boleda* (a) i *Vilelam* (a) > sa Torre l'origen andalusí és només probable. De tots aquests, a mitjan segle XIV només es conservaven els cinc mateixos que en l'actualitat Benicalvel > Binicalvell o Binicuell, sa Boleda, Femenia, Hero i Vernissa.

LA NOMENCLATURA I LA TOPONÍMIA POSTERIOR A LA CONQUESTA DEL 1229: FEUDAL I CATALANA

Amb el repartiment que seguí la conquesta catalana del 1229, i com a part d'un procés general a tota l'illa, els termes alqueria i rafal perderen el seu sentit originari i es convertiren en un genèric amb el qual, juntament amb el d'honor, es designaven les tinences de dimensions considerables cedides (íntegrament o dividides en fraccions) als beneficiaris o als colons en domini útil o ple. Normalment, amb el genèric alqueria es feia esment a les tinences de major grandària i amb el de rafal a les de dimensions inferiors —però superior en tot cas a les parcel·les, camps o sorts de terra—. Tanmateix, no resulta estrany que es produeixi una indentificació entre ambdós termes (*alquerie sive rafallo de Benicalvell* —1331—; *rafallo seu alqueria vocato de les Coves que est in valle de Nuce* —1339—) que, tal volta, era només un «record» dels apel·latius amb els quals s'hi feia referència en les primeres actes notariais. Per la seva banda, sembla que el genèric honor feia referència tant a les alqueries com als rafals; de fet, la mateixa tinença pot aparèixer referenciada indistintament com a honor (*honore Petri Fornari* —1337—) o com a rafal o alqueria (*alqueria Petri Fornari* —1308—). Resulta habitual també que, sobretot en el segle XIII, els genèrics alqueria i rafal apareguin precedits o com a sinònims dels apel·latius —en llatí— tenència o possessió, en singular o en plural, amb els quals es podia fer referència a la divisió de l'alqueria o rafal en diverses parts, però també fer esment a la totalitat de les parcel·les o tinences tingudes pel mateix colon o beneficiari —que de vegades podien procedir de diferents alqueries o rafals andalusins— i que aleshores integraven l'alqueria o rafal *feudal* d'aquell mateix posseïdor. Pel que respecta a la nova toponímia referida a alqueries, rafals i honors de l'àrea objecte d'estudi, cal distingir entre la descriptiva i aquella formada a partir de l'antropònim del posseïdor.

La toponímia descriptiva emprada per tal de designar alqueries i rafals és molt escassa;⁵ només n'he pogut documentar quatre casos, en la qual és emprada per tal d'anomenar rafals: un que fa esment al color clar del terreny (*rafall Blanch* —1371—) i tres més que, curiosament, fan esment a la presència de coves, que devien constituir l'únic referent geogràfic que podia individualitzar aquells indrets, caracteritzats per la seva planor i per compartir una vegetació molt similar —pinar, alzinar i garriga—: *raffallus de ses Coves des Píllars* (1346), *raffalli vocati de la cova d'en Serdà* (1347) *rafallo seu alqueria vocato de les Coves que est in valle de Nuce* (1339).⁶

⁵ Era més habitual per referir-se a sorts o peces de terra i a accidents geogràfics, com torrents, barrancs, puigs, els quals solen aparèixer esmentats com a límits de tinences.

⁶ A més dels anteriors, es documenten altres topònims descriptius, però que no fan referència a alqueries o rafals. Si els indic ací és perquè designaven contrades àmplies, que de vegades podien abastar diverses alqueries i rafals: es tracta del bosc anomenat pinar (1272), situat a la vorera de la mar (*boschi que vocatur pinar*); de la vall

La resta de la toponímia, aquella que fa esment, per exemple, a tinences de menors dimensions (com possessió, peça, terra, sort, camp, hort, rota, clos...), a les edificacions i als accidents geogràfics de qualsevol tipus (elevacions, torrents, camins i altres elements descriptius...) ⁷ reproduïx la mateixa terminologia emprada a Catalunya abans de la conquesta. ⁸

La gran majoria de la nova toponímia referida a alqueries, rafals i honors, i també bona part de la que designava les tinences de petites dimensions, es formà unint el nom o llinatge del posseïdor (o antic posseïdor) al genèric. ⁹ Es tracta, en molts de casos, d'una toponímia efímera, que, fins que es produí una certa estabilitat de la població —a mitjan segle XIV—, només solia perdurar el temps que romania en mans del mateix colon o beneficiari o, com a molt, poc temps després de la seva mort o de l'alienació de la tinença, tot i que hi ha casos —com Castellet, sa Torre i Vallobera— en els quals el topònim va romandre sense que s'haguera produït la permanència de colons amb el mateix llinatge.

de la Nou (*in valle vocata de Nuce*), on eren ubicades documentalment, a més del terme de Santa Margalida, les alqueries de Binicavell i Roberia, tant en el segle XIII (1273) com en el segle XIV; de *les Corterades*, terme amb el qual sembla que es designava en el 1359 les terres situades sota alou de la cavalleria de Santa Margalida i Hero que havien estat parcel·lades i dividides en peces i sorts de terra.

⁷ En poden servir d'exemple, entre d'altres, les següents citacions documentals, procedents de diverses escriptures notariales: Els confrontes [1373] d'una vinya al terme del Jonquerol eren *ex una parte in honore Raymundi Marc et ex allia parte in honore Jacobi Barceloni et ex alia parte in honore Johannis Pastoris et P. Perpiniani et ex alia parte in camino del Joncaroll*. El mateix any, els confrontes assenyalats a *quendam ortetum nostrum qui est intus populam de Sancta Margarita que se tenet cum columbario dicte cavallarie* eren els següents: *ex una parte cum dicto columbario et ex alia parte cum camino publico et ex alia parte cum honore Petri Baroni et ex alia parte cum honoris Johannis Subirats* (ARM PN T-610 f. 3v-4v). Vegeu també els següents, especialment interessants per ser en català [1377]: *Una peça [de] terra y gariga apel·lade lo camp de la Font (...) E afronta la dita pesa de terra de una part ab la honor d'en Domingo Monge e d'altre part ab la honor d'en Andreu Fabania [sic] y ab la cavallaria d'Elcudiola y d'altre part ab lo camí que partex de Santa Margalida y va a Campfuyós. Ítem un tros de paret que afronta ab lo dit camí y d'altre part ab la honor d'en Jacme Vey y d'altra part ab la honor del hereu d'en Guillem Beltran* (ARM PN T-612 f. 25). *Una sort de terra la qual yo avuia y posayia en la dita cavallaria la quals és asats prop la font de la pobla de Senta Margalida (...) la qual pesa de terra afronta de la una part ab lo camí públich e de les duas parts afronta ab les posacions d'en Jacme Vey e de le altre part ab I trosset de prat de Jacme Barsaló (...). I altre sort de terra la qual yo avia e poseyia en la dita cavallaria asats prop del Stanyol (...) E afronta aquesta dita pesa de terra a la-I part a I-cararany que ve devés lo Stanyol y va devés Ero e de le altre part ab la posació d'en Pere Lonpart e de altre part ab les garigas comunes dels habitadós de la dita cavallaria e de la altre part afronta ab la posació d'en Jacme Vey* (ARM PN T-612 f. 39v-40).

⁸ Sobre això, vegeu Bolós (1997).

⁹ Vegeu-ne un seguit d'exemples referits a grans tinences: *rafallo Jacobi Scutiferi* (1308, ARM PN M-1. 87); *totum raffallum dictorum pupillorum [filiorum pupillorum Jacme Ferrarii quondam de parrochie Beate Margarite de Muro] pro ut dictum raffallum dicti pupilli habent et habere debent in termino parrochie Beate Margarite de Muro* (1337, ARM PN R-11 f. 49v); *honore domini Bertrandi de Fenoyet* (1337, ARM PN R-11 f. 49v); *honore Berengarii Torroga* (1337, ARM PN R-11 f. 59v); *honore Petri de Turri* (1337, ARM PN R-11 f. 59v); *alqueria quam Arnaldus de Frigola filius meus habet in parrochia Sancte Margarite de Muro* (1338, ARM PN R-11 f. 62); *rafalli Galcerandi de Pontem* (1340, ARM PN M-4 f. 88-89); *alqueriam dictorum pupillorum [filiis et heredibus Simonis Dalmatii] quam habent et tenent in parrochie Beate Margarite de Muro* (1338 ARM PN R-11 f. 62v); *honore Bernardi Cerdani* (1343, ARM PNM-4 f. 198-200); *rafallo dels Gassons* (1343, ARM PN M-4 f. 198-200); *alquerie mee dicte parrochie Sancte Margarite (...) honoribus Petri Vey et d'en Colomer fabris (...)* *honore Jacobi Llufríu* (1345, ARM PN T-388 f. 64); *rafallo vocato sa Teulada* (1347, ARM PN M-5 f. 95-96); *alqueria Francischi Rigolff (...)* *alqueria Petri Garcia* (1350, ARM PN M-5 f. 142-143).

LA TOPONÍMIA DEL SEGLE XV: DE L'ALQUERIA A LA MARINA, I DE LA MARINA A LA POSSESSIÓ

Aquesta nomenclatura roman, bàsicament, durant el segle XV. Tanmateix, cal ressenyar la pràctica desaparició documental del terme honor¹⁰ i la generalització del terme «marina» per tal de designar tinences de considerables dimensions (alqueries i rafals) situades a les marines del terme.¹¹ Tot i que el caràcter geogràfic del mot remet a les tinences ubicades al litoral o properes a aquest (com la marina d'en Real i la d'en Fornari), també era usat per designar aquelles situades més a l'interior, però que reunien unes característiques paisatgístiques, orogràfiques i edafològiques consemblants a les primeres; és a dir, la manca d'elevacions significatives, una àrea de conreu molt reduïda, la primor del gruix del sòl i el predomini absolut del pinar i la garriga. És el cas, per exemple, de les marines de la Teulada i de les coves dels Pilars, situades a poca distància de la Vila.¹² Però la difusió d'aquest terme no comportà la desaparició dels genèrics alqueria i rafal; contràriament, sembla que tots ells eren emprats indistintament per tal de referir-se a la mateixa realitat física. Per exemple, la *marina d'en Reyal* —topònim aparegut en el segle XV—¹³ era anomenada el 1421 el rafal d'en Robert (*quodam rafallo dicto lo rafffal d'en Rubert*).¹⁴ D'altra banda, en la segona meitat del segle XV hom fa referència a l'*alqueria e marina apel-lada Benicalvell* i a la *marina appel-lada la cova dels Pilars*,¹⁵ la mateixa que pocs anys més tard (1485) fou descrita com el rafal de la Cova dels Pilars (*dictum rafallum nominatum de la cova dels Pilars*).¹⁶

Igualment, cal ressenyar que és mantenia l'ús —documental, almanco— del terme possessió per tal de referir-se a les quarterades, camps, sorts i peces de terra, tot i que aquests genèrics continuaren sent emprats profusament.¹⁷ Però la documentació permet resseguir com, de mica en mica, el mot possessió passà a ser habitual per tal de nomenar tinences de més grandària i que l'ús d'aqueix apel·latiu per referir-se a les de petites dimensions conegué la tendència inversa. De fet, a la segona meitat del segle XV ja sem-

¹⁰ Contràriament a la permanència dels genèrics alqueria i rafal [1416] *alquerie Petri Fornari* (ARM PN T-404 f. 74); [1417] *Item invenim[us] in marinis p[ar]rochie S[an]cte Margarite de M[u]ro quendam rafallu[m]* (ARM PN T-405 f. 77); [1419] *quandam alqueriam dictam Femeniam* (ARM PN T-404 f. 99); [2 ? s.XV] *la alqueria o refal qui olim fou d'en Mas le qual ara posseeix en Bernat Femenia* (A-45 111v).

¹¹ Cal fer esment als rafals i a les alqueries ubicats en aquests indrets, solen ser situats documentalment a les marines de Santa Margalida. El 1417 el rafal de Santa Eulària era situat documentalment a les *marinis parrochie S[an]cte Margarite* (ARM PN T-639 f. 166v), com també ho era el rafal que havia estat d'en Mateu Pont (*in marinis dicte p[ar]rochie S[an]cte Marg[ar]ite* (ARM PN 642 f. 115v). El 1504 en Joan Bauló de Muro féu donació a Francesc Miquel Font de la seva marina dita d'en Pastor, situada al terme de Santa Margalida *in loco vulgari dicto de las Marinas* (ARM PN S-393 f. 201-202v).

¹² Vegeu-ne dos exemples: [1480] *quadam medietatem marina vocata la Teulada* (1480, ARM PN S- 43 f. 186); [1504] *Yo Per[e] Joan d[e] Sant Joan stablesch (...) an Bern[a]t Carreras una mia merin[a] que tinch e pos[e]desch a Santa Margarite [la Boleda]* (ARM PN-S 393 full solt entre el 181v i el 182).

¹³ [1468] *quadam marina vocata ab antiquo la marina d'en Reyal Mòger* (ARM PN M-503 f. 51-52).

¹⁴ ARM T-640 9-10.

¹⁵ ARM AH 4121 f. 138v-140.

¹⁶ AMSM 906 f. 7v

¹⁷ En pot servir d'exemple la relació de les terres del difunt Martí Dalmau que apareixen a l'inventari postmortem del seus béns (1431): *quandam possessionem in t[e]rmino de la cequia Reyal (...) nuncupatur lo camp d'en Muntaner (...) quandam aliam possessionem scitam in t[e]rmino d[e]ls cors de les Oques (...) quandam aliam possessionem clausam in t[e]rmino del Stanyol (...) unam quart[er]iatam et unu[m] corto de vinea scitam in t[e]rmino de Femania* (ARM PN T-405 f. 97v-98).

bla clara la tendència a substituir els apel·latius alqueria, marina i rafal¹⁸ pel de possessió, tot i que els apel·latius medievals continuïn essent emprats durant el segle XVI, però de cada vegada amb més poca freqüència. El 1483 en el mateix document es fa referència indistintament a Campfullós —l'actual Son Fullós— com a alqueria (*la alcharia de Can fullós*) i com a possessió (*possessió apel·lade Campfullós*).¹⁹ Tot i que resulta difícil precisar la cronologia de la generalització del canvi de nomenclatura, resulta especialment simptomàtic que en la relació, de la segona meitat del segle XV, de grans tinences adquirides per l'aristocràcia ciutadana a Santa Margalida, aquestes apareguen descrites amb els genèrics alqueria, rafal i marina, i que en la llista aixecada el 1511 totes siguin anomenades possessions. Així, l'*alcharia qui era d'en Xpofol. Ferrer* de la segona meitat del segle XV va esdevenir *la possessió qui és stada d'en Xpofol. Ferrer* el 1511; *la marina qui era d'en Marí* era la mateixa que el 1511 era anomenada *la possessió apel·lada d'en Marí*, i *la marina d'en Reyal* passà a ser designada com *la possessió en dita parròquia anomenada d'en Reyal*.²⁰

EL SEGLE XVI I XVII: LA DIFUSIÓ DE SON / SONA²¹

És també en la primera meitat del segle XVI quan els genèrics alqueria, rafal, marina o possessió comencen a ser substituïts —documentalment, almanco— per la partícules Son/ Sona unides, com en els casos anteriors, al llinatge o malnom del posseïdor, antic o del moment.

¹⁸ Per exemple: [1497] *Ego Georgius albertinus domicellus de Ma. habens possessiones in perochia Sancte Mergualite de Muro (...) do stabilio (...) quendam possessionem meam in dicta perochia Sancte Mergualite de Muro scicutam vulgariter nuncupatam de Castellet* (ARM PN A-107 f. 54).

¹⁹ Entre els confrontants d'aqueixa tinença s'assenyalen diferents possessions, que anteriorment havien estat anomenades alqueria o rafal (*posseció de Gabriel Stelrich*, posteriorment Son Vador) i *les possessions de Joan monge menor* —posteriorment Son Monjo— (AMSM 906 f. 1-2). Vegeu un cas de l'ús dels termes marina i possessió per referir-se al mateix tipus de tinença: [1468] *quadam marina vocata ab antiquo la marina d'en Reyal Moger (...) Et affrontatur ex una parte cum quadam possessione vocata la Teulada et ex alia parte cum possessionibus vocatis Benicalvell et marina Johannis Mari perochie de Petra et Petri Fornari predictae ville Sancte Margarite de Muro (...) possessione vocata le Boleda et ex alia parte cum dicta possessione vocata Le Taulade* (ARM PN M-503 f. 51-52).

²⁰ [2 ? XV] *una marina apel·lada la cova dels Pilars (...) una alcharia qui era d'en Xpofol. Ferrer (...) altra alcharia e marina apel·lada Benicalvell (...) altra marina qui era d'en Marí apel·lada lo rafal Roig. Ítem altra marina qui era d'en Fornari apel·lada Cap de Xada. Ítem altra marina qui era d'en Guiamó Fornari. Ítem una alqaria qui era d'en Guillamó Femenia apel·lada lo Pujol. Ítem altra alqueria qui era d'en Joan Monge apel·lada Femanía. Ítem altra alcharia o rafal apel·lada lo Rafalet (...) una marina qui era d'en Monge de Campfuyós apel·lada la marina d'en Reyal* (AH 4121 f. 138v-140).

[1511] *una possessió apel·lada Castelet (...) una part de possessió apel·lada de Yero (...) una possessió la qual ha vista possehir an en Miquel Gamundí (...) mossèn Salvador Serdà cavaller posseheix en lo terme de la dita parròquia de Sta. Margarita cinch possessions apel·lades la una Femenia (...) e l'altre lo Rafalet (...) e l'altre Campfullós (...) e l'altre la Taulada (...) e la possessió qui és stada d'en Xpofol. Ferrer (...) la mitat de la possessió dita de la cova dels Pilars (...) una altre possessió apel·lada Benicalvell que fonch d'en Anthoni Serdà (...) e una altra possessió apel·lada d'en Marí (...) e una altre possessió qui fonch del dit Marí apel·lada Rafal Roig e altre possessió apel·lada d'en Ganoy qui fonch d'en Pere Fornari (...) una possessió en dita parròquia anomenada d'en Reyal* (AH 4121 f. 469v-470v).

²¹ Per aquesta època hom disposa d'una peça important de la cartografia mallorquina, un mapa de Santa Margalida i el seu terme aixecat entre el darrer quart del segle XVI i la primera meitat del segle XVII. Vegeu una còpia en color d'aquest mapa i diferents reconstruccions cartogràfiques fetes a partir de la combinació de les dades d'aqueix mapa i d'informació documental a Mas (1997).

Els primers exemples que he pogut localitzar són els següents: [1515] *Quandam pessionem meam vocatam Son Tozell*²² (ARM PN M-516 f. 94 v), [1520] *Son Muntaner* (ARM PN 517 f. 69v), ([primera meitat segle XVI], *la poseció de Castelet y Son Gamundí* ARM PN M-517 full solt junt el fol 30), [1532] *la possessió o marina vella (...) anomenada Robaria y per la pessionió y terres anomenades Son Ganoy* (ARM PN M-511, 210v-211), [1538] *quandam meam pessionem vocatam la Marina y Son Ganoy* (ARM PN M-524, f. 29v), [1543] *la marina de Son Marí* (ARM PN M-525 f. 237), [1547] i *Son Bauló* (ARM PN M-527 f. 55).

Cal pensar que aquest mitjà de designació segurament tengué un ús oral superior al del seu sinònim possessió d'en / na, si més no a partir de la segona meitat del segle XVI o de la primera meitat del XVII, com ho mostra la consolidació d'aquests topònims (com Son n'Alòs, Son Bauló, Son Bonet, Son Canet, Son Cerdà, Son Fava, Son Femenia, Son Fluixà, Son Ganoy, Son Gebellí, Son Marí, Son Morro, Son Real i Son Serra), bona part dels quals han arribat a l'actualitat. De més a més, cal ressenyar que algunes d'aquestes possessions passaren a ser conegudes amb topònims descriptius, com el rafal Roig —després Son Doblons— i d'altres aparegudes com a conseqüència de la fragmentació de possessions de majors dimensions.²³

Durant els segles XVI i XVII, la subdivisió de les sorts, conseqüència del gran creixement de la població, i la parcel·lació, total o parcial, de diferents possessions (com Femenia i Son Morro),²⁴ com també la cessió en forma de rotes de part de l'extensió de les comunes i de les possessions, va multiplicar les tinences de petita grandària i, per tant, els esments documentals a aquestes. Es tracta, normalment, de designacions:

precedides pels genèrics sort, camp, rota i d'altres consemblants²⁵ units a l'antropònim o a un element descriptiu.²⁶

— Camp: [1613]: *Camp de na Mat, camp dels Buyagols, camp d'en Gran, camp d'en Serra, camp Pla, camp d'en Lleó.*

— Rota: [1671] (nom d'algunes de les rotes cedides pel municipi a la Comuna de Santa Margalida).²⁷ *La rota de Joan Tous (...) la rota dita na Cranca deval liurada a Joan Puig (...) la rota dita na Cranca demunt liurada a en Pere Escales (...) la rota dita de Miquel*

²² Aquesta possessió actualment forma part del terme de Llubí, però en el segle XVI formava part del de Santa Margalida.

²³ Concretament, la caseta Rotja i el cau del Gat, fins a darreries del segle XV part de l'alqueria d'en Pere Fornari, i la Dragonera i el corral Serra, part de la possessió de la Boleda.

²⁴ [1630] establiment de mitja quarterada de terra *de pertinentiis unius quarteriate campi et vinea scitua-tam in termino presenti ville Sancte Margarite in loco dicto Son Morro* (ARM PN 3277 f. 84-84v). Espeses vegades lun hom localitza la construcció a referència de *de pertinentiis* o de pertinències de per tal d'indicar que la parcel·la a la qual es fa referència s'ha originat com a la parcel·lació d'una possessió o de la reparcel·lació d'una parcel·la de majors dimensions: [1630] *vos done 6 quarterades de terra de pertinències de la mia possessió de Alcudiola confrontades dites 6 quarterades de una part amb terres mies y de altra part ab la vinya de Son Alòs y de altre part ab terres mies dites la Alsineta y de altra part ab la possessió del honor. Antoni Alòs dita al Rafal y de altra part ab terres mies restants que tinch a Femenia* (ARM PN 3277 f. 86v)

²⁵ El genèric peça, molt habitual a l'edat mitjana, només apareix de manera esporàdica. Així [1661] la pesa de terra dels Clapesos (ARM PN M-972 f. 266)

²⁶ Les referències que apareixen darrera una data en claudàtors i de les quals no s'indica la font documental provenen de les següents fonts: [1603], AMSM 1812; [1613] i [1620], AMSM 1813; [1666] AMSM 1814; [1676], AMSM 1815. No se n'assenyalen els fulls concrets a fi de no carregar innecessàriament el treball de notes documentals.

²⁷ *Libre lliurament de les rotes de nostre vila en lo any 1672* (AMSM 2489).

Calafat lliurada a Bartomeu Amengual (...) la rota dita na Pera Monja lliurada a Toni Malonda (...) la rota d'en Ciurana (...) la rota de Toni Calafat (...) la rota dita na Cloquella (...) la rota de G[uille]m Mas (...) la rota de Joan Femenia de lo Estret (...) la rota dita na Xicardilla (...) la rota dita na Panxa.

— Sort. [1613]: *la sort del Colomer, sort del Cós, la sort de l'Ullastre; sort vora l'Espaseta, la sort del pont Vey, la sort de Lloro, la sort de l'Holivera, la sort del Castellàs, la sort del Molí de Vent, la sort Llarga, la sort vora l'Hort d'en Molinas, la sort Mitjana, la sort dels Pols, la sort de la Font, la sort de la Teulera, sort del Camí de la Torre, sort de terra dels Amal·lés, sort d'en Rata, sort del Camí de Muro, sort del camp de n'Amat, sort del Pont, sort de les Jovadas, sort dels Homs;*[1620]: *la sort de l'Abalar, la sort del Puig, la sort d'en Sebastià Gran, la sort del Pas, la sort del Mal pas, la sort del Camp de sa Val, la sort del Cós, la sort d'en Miquel Font dita Son Gardutxo, la sort d'en Genís, la sort d'en Pont.*

b) formades per altres elements descriptius, tot sols o acompanyant una altra referència toponímica, per tal de referir-se a la vegetació, les característiques del terreny, a construccions i elements que les individualitzaven en relació a la resta, i d'altres de consemblants: [2na ? s. XVI- 1ra ? XVII]: *la Comuna, les Comunes* (1997: 11-12); [1613]: *lo pou d'Ero, la Torreta, las covas de Son Canat, la quintane d'Alcudiola, el molí da Vent, els Clapers, el Gorg, la comata del Pi, el Pontarró, l'Abellar, l'Espareguera, la Padrera, les Mosqueretes, la tanca de l'Olivera, la cloa de n'Aubar, la punta d'en Mugut, lo cloat de la Font, el Mal pas, la pedra Ficada, el llagost Vart, lo Colomer, lo pont Vey;*[1620]: *Mal pas, la Coma, el Mal pas, el Cós, la vale Negre;* [1666]: *la vela, clot de la Grava;* [1670]: *lo puig d'en Mogut, la Tria, la Jonquera.*²⁸

c) que fan referència al tipus de conreu: [2na ? s. XVI- 1ra ? XVII]: *les Vinyes* (1997: 11); [1613]: *hort d'en Molinas, hort de les Jovades, hort d'en Dondina, hort de Femenia;* [1620]: *lo Figaralet.*

d) formades per la feminització del nom o malnom del posseïdor. Apareix documentada per primera vegada en aquesta època, i sempre per designar rotes (vegeu *supra*) i sorts de terra: [1603]: *na Juja, na Nedal;* [1661]: *unum cortonum terre plantatum vinea de pertinentiis cuiusdam petie terre dicta ne Calafat;*²⁹ [1666]: *la sort dita ne Paneret, ne Marinera, mitje q[uartera]de dita ne Regente, una q[uartera]de en el Mal pas dita ne Doblons;* [1676]: *4 q[uartera]des dites ne Ne Veya (...) 4 q[uartera]des dites ne Tou (...) 4 q[uartera]des i mitje a Son Fotje dites na Nicolaue, 3 q[uartera]des camp y vinya dites ne Quell.*³⁰

e) constituïdes per l'addició al nom o malnom del posseïdor de les partícules Son / So na. Així doncs, aquest tipus de referenciació (i de topònim), a més de designar les possessions i de servir per nomenar el conjunt de parcel·les resultat de l'establiment, total o parcial, d'aquestes (Son Llompard, Son Morro, Son Sant Martí),³¹ era emprat també per designar un conjunt de parcel·les veinades del mateix propietari o una parcel·la, segons es desprèn de la

²⁸ ARM PN M-959 f. 19, 60v, 82v.

²⁹ ARM PN M-972 f. 248v.

³⁰ AMSM 1815 f. 403-403v.

³¹ Per exemple, [1630] *una pessa de terra (...) en lo lloc d'Alcudiola dites Son Monjo i sinch cortons de terra (...) en lo lloch de Son Llompard* (ARM PN C-873 f. 105 v).

documentació, d'una o més —normalment— quarterades. És el cas, per exemple de: [1603]: *Son Forner, Son Garduxo, Son Groch, Son Mugut, Son Scales*, la *sort de Son Rocelló*, la *sort de So Na Sorella*; [1613]: *Son Apallada* [so na Pelada?], *Son Aumanara, son Coador, Son Rosayó, Son Seya, Son Siurana*, de *dos sorts dites son Virallonga, So Na Fiola*; [1666]: *Son Barraque, Son Bià, Son Fotje*.

Sembla, per tant un sistema de referenciació que era referida a la mateixa realitat que el genèric sort o, com a molt, de possessions de petites dimensions.³² Així i tot, cal fer notar que cap de les terres que apareixen referenciades amb aquests topònims mai són descrites com a possessions a la documentació cadastral del segle XVI i XVII.³³ Esdevé difícil d'esbrinar si la tendència a designar les sorts amb aquesta partícula coincidí cronològicament amb la d'anomenar-hi les possessions, com ho suggereix la documentació del topònim *Son Muntaner* el 1520 a un indret hom no ha pogut identificar cap possessió o alqueria de la família Muntaner. Si aqueixa interpretació fos correcta, la referenciació més tardana —el segle XVII— d'aquests tipus de topònims podria ser deguda a un problema documental, causat pel caràcter conservador de la documentació notarial pel fet que els estims i les talles del segle XVI habitualment no anomenen la tinença. En tot cas, cal destacar que una part significativa d'aquests topònims, com *Son Burguet, Son Bià, So na Fiola, Son Coador, Son Fotja, Son Aumanara/Son Homonara*³⁴ > *Son Amanada* i *Son Reus* es consolidaren i s'han conservat fins a l'actualitat.

He pogut documentar que dues o més d'aquestes solucions foren emprades per referenciar la mateixa realitat física (o això es desprèn de l'element descriptiu o antroponímic que acompanya aquestes partícules)³⁵ i que, a més, es podien combinar per tal de fer esment al mateix topònim.³⁶ Tot plegat fa pensar que el genèric d'aquestes designacions documentals podria ser en realitat únicament un mitjà de referenciació cadastral que no era emprat oralment com a topònim, sobretot aquells encapçalats pel genèric sort (com podria ser el cas, entre d'altres, *sort vora l'hort d'en Molinas, sort del camí de la Torre, sort de terra dels amal-lés*). En tot cas, no deixa de ser significatiu que tots els genèrics que els encapçalen esdevenguessin mitjans efectius de creació toponímica. Així ho demostra que designacions d'aquestes característiques (com na Mas, na Vella, sa sort Llarga, es camp Pla, sa rota des Comte, ses rotes Velles, Son Fotja o So na Fiola) hagin perviscut fins als nostres dies.

Igualment, l'augment de la superfície de la terra de conreu a les possessions i la intensificació dels usos de les àrees forestals hi va comportar la generalització d'un lèxic de designació característic, com segurament l'increment de la nòmina de topònims. En pot servir d'exemple una de les clàusules de l'arrendament de la possessió de l'Alqueria [1636]:

³² Per exemple, d'entre 15 quarterades i 30, tot i que aquestes xifres, basades en enquestes orals, són ben arbitràries. Una qüestió que no sembla gens clara és a partir de quina extensió una terra amb unes cases de les quals se n'organitza l'explotació era —i és— considerada una possessió.

³³ En la primera meitat del segle XVII es documenten dues quarterades de terra dites Son Calafat, altres dues quarterades dites Son Malonda, una quarterada de terra anomenada So na Bisbaya, una quarterada de terra dita Son Ordinas i 6 quartons de terra anomenats Son Ordines (ARM C-3273 f. 23v-329).

³⁴ [1661] petiam terre vocatam Son Homonara (ARM PN M-972 f. 243).

³⁵ És el cas, per exemple [1603] de la *sort de Son Rocelló*, i [1613] *Son Rosayó* i de *So na Sorela* (que al mapa de Santa Margalida dels segles XVI-XVII apareix simplement com *na Sorela* (Mas, 1997: 15). És el cas també [1571] de la sort d'en *Gardutxo* anomenada lo *rafal Payar* (ARM PN G-146 f. 212) i [1603] de *Son Garduxo*. Vegeu-ne altres casos entre els citats en aquest mateix treball.

³⁶ [1670] *loco dicto la Padrera d'en Rabassa (...)* *possessionis dicte Son Sant Martí de Castellet* (ARM M-959 f. 12v, 13).

Ítem tornareu lo fi de lo vostre arrendament los goretz de la manera que haureu rebuts aquells ço és lo sementer del Prat avall y la rota d'en Prom tot terçat salvó el rotó visí de dita rota, que és binat y aquell tornareu també binat, la closa del Pou, la Vinyassa, la closa de les Figueres de la vinya amunt fins a l'Estret junt a la olivera tot goret terçat y de la olivera amunt, que és circa 5 quartons binat, los closos ço és de un entigor o claper mirant de les penyes de la Coma, y a les penyes de la Boleda hi ha circa una quarterada y mitja binat (...) Ítem vos advertesch que la rota d'en Prom y al rota [sic] va en lo sementer del Araix, la closa de la vinya amunt juntament ab los closos va en lo sementer de la vinya y les restants closes en lo sementer del Prat.³⁷

CARRERASSA: UNA INNOVACIÓ DEL SEGLE XVII

En aquesta centúria he pogut documentar per primera vegada dos genèrics (carrerassa i tanca) que, com a conseqüència de les parcel·lacions de diferents possessions en els segles XIX i XX, esdevidran característics de la toponímia margalidana. El fragment de l'arrendament de l'Alqueria reproduït més amunt, com d'altres referències citades anteriorment, permeten apreciar el predomini del terme closa i les seves variants per tal de designar un espai delimitat per una paret o amb un altre tipus de tancament (com bardissa). Actualment, però, el terme usat de manera predominant a Santa Margalida per fer referència a la mateixa realitat física és el de tanca.³⁸ Sembla que cal relacionar la difusió d'aquest apel·latiu, tot i que es documenti de manera aïllada en altres àmbits (*la tanca dita la Olivera*, el 1620),³⁹ amb la cessió en forma de rotes de part de la comuna de la Vila. Els conjunts de rotes situats a un mateix indret de la Comuna solien ésser anomenats tanca ([1671-1672]: *la tanca de la barrera dels Cavallers y la tanca junt amb lo rafal Roig (...) la tanca de lo Stanyol*,⁴⁰ i les diferents notícies documentals fan pensar que totes estaven tancades de paret. També cal relacionar amb la cessió de rotes a la Comuna la difusió del terme carrerassa — que sembla propi només de Santa Margalida —, amb el qual actualment hom fa referència a un camí d'establí, normalment de traçat rectilini. En el mapa de Santa Margalida de darries del segle XVI i els inicis del segle XVII apareix el *camí de la Cararasa* (Mas, 1997: 11), que travessava la Comuna. Les característiques del mot — un augmentatiu de carrera — fan pensar que es va formar amb la finalitat d'anomenar un tipus de via fins aleshores inexistent al terme: un camí d'una amplària considerable i d'un traçat aproximadament rectilini, com els que s'obriren dins les terres comunals en el mateix segle XVII. En un consell de la Universitat de Santa Margalida del 23 de juliol de 1662 els jurats proposaren que, *com en lo altra consell se tractà si se pendrian rotas de la Garriga comunas*⁴¹ [sic] *de nostra vila, axí v[os]se[s] m[er]cè[s] resolguera que nos altres anàsem y vésem lo que més convindria, y axí que tots juns som anats a ditas comunas ab altres tersers, y auem resolt y trobat e bé que se donan rotas a treura de nostra garriga comunas so es a saber des de les barreras tirant una carrerassa just a lo cap de la paret de las rotas vellas de lo Estañol una tanca fins allí a hont*

³⁷ ARM PN 3276 f. 290v.

³⁸ Clova a hores d'ara és emprat únicament per designar els tancament dels sementers i mitjans de les possessions, sobretot si no tenen una planta quadrada o rectangular, i només a les més llunyanes a la Vila.

³⁹ AMSM 1813 f. 119.

⁴⁰ AMSM 2489 f. 3 i 4v.

⁴¹ També es podria llegir com una ela (comunal), tot i que em sembla més poc probable per la grafia d'altres els finals del mateix document.

traurà lo millor y convenient y des de allí altra paret de a més de la carrerase just a los rotas vellas ditas de junt la barera dels cavallers o allí ha hont treurà lo més convenient per nos-tra vila.

El consell va resoldre que es cedissin rotes deixant una carrerassa, tot ordenant que cada roter havia de tancar la seva rota de paret: *se donan las rotas de la garriga comuna fins allí hahont per los honorables jurats serà ben vist ab la conformitat que està proposat comensant a lo Estañol fins al cap de la paret de las rotas vellas de lo Estañol dexant una carrerase per-e porer anar a les restants garrigas y abaurar lo bastiar (...) y al pr[esent] any tingan obligatió de tancar de paret quiscun lo que li tocarà per quarterade.*⁴²

CAN I CA NA, CARRERASSES I TANQUES

En els segle XVIII i fins, aproximadament, mitjan segle XIX, no s'observen canvis significatius en la nomenclatura i en els mecanismes de creació toponímica,⁴³ tret de la difusió progressiva de les partícules can i ca na.⁴⁴ Una circumstància que segurament també cal relacionar amb l'augment de l'hàbitat dispers causat per les parcel·lacions de la Comuna en la primera meitat del segle XIX. Les terres comunals es dividiren en parcel·les de forma rectangular, d'una o més quarterades, que foren tancades de paret seca i a les quals s'accedia per camins rectilinis i paral·lels; és a dir, per carrerasses. En moltes d'aquestes parcel·les s'aixecaren, durant la segona meitat del segle XIX, casetes que, de vegades, eren l'únic lloc d'habitació de què disposaven els seus propietaris. Segons la informació oral que he pogut recollir de persones d'edat que posseeixen béns a la contrada, aquests camins passaren a ser coneguts com a carrerasses⁴⁵ i les parcel·les com a rotes —record de l'antic ús de la contrada— però sobretot com a tanques (segurament recollint el terme amb què eren anomenades, des del segle XVII, un conjunt de rotes tancades de paret seca). Així doncs, aquestes parcel·les passaren a ser conegudes com sa tanca d'en / na i, sobretot aquelles on hi havia una caseta, per can / ca na. D'acord amb aquestes informacions, cal interpretar que la necessitat de designar el nou paisatge agrari causat per aquesta parcel·lació, aleshores totalment diferent del de la resta del terme (en la seva gran majoria, camps oberts i possessions) convertí aquesta contrada en un centre d'innovació toponímica. Així i tot, a les darreries del segle XIX, els mecanismes de designació amb el qual s'anomenava la gran majoria de la superfície del terme continuaven sent pràcticament els mateixos que en els segles XVII i XVIII tret, però, de la difusió dels genèrics «tros» i «pou» per referir-se a les parcel·les de petita extensió que substituïren, llevat de molt comptades excepcions, el de sort. Així i tot, cal fer esment que les terres de bona qualitat de les proximitats de la Vila, parcel·lades des d'antic, continuen essent conegudes com «ses Sorts». Mossèn Antoni Rubí, a *La Vila abans de 1925*, ho descrivia així: *En els començaments del segle actual, que ja s'acaba [el segle XX], la*

⁴² AMSM 13 f. 105-105v.

⁴³ En tot cas, cal deixar constància de l'aparició —documental, si més no, atès que podien existir prèviament— de nous topònims, de les mateixes característiques que els descrits anteriorment, com la Capella, na Mas, Son Alegre, Son Dico, Son Forat, Son Lluent, Son Mirombo, Son Paparreta, Son Serení i Son Terrola.

⁴⁴ Al *Padrón eclesiástico de la parroquia de Santa Margarita formado en el año 1845* apareixen sis cases habitades continuament fora de la població amb aquest tipus de topònim: can Alòs, cal Cen, can Degollat, can Molines, can Molas i can Pastora.

⁴⁵ Habitualment designades amb el nom de la finca o del propietari situat més a baix, com la d'en Pastora, la de l'Estret o la de Son Alegre.

Vila creixia a base de fer feina a foravila i no tenia altra sortida. La major part del terme de Santa Margalida era de finques grans, que les deien possessions. (...) Per altra part, hi havia també finques més reduïdes, que les deien «ses sorts», que eren de casolans que les contraven directament. (...)

Sortint pels camins de foravila i entrant per dins les terres de les sorts, aviat un se troba qualque pou abandonar del tot i de vegades més de mig esbucacat, amb el coll a nivell de terra, o sia, sense mota, que són un perill ben declarat, que un no se'mn tem fins que hi és damunt. D'aquests pous, que ja no en queden gaire, en el començament del segle actual n'hi havia molts i es podia dir que cada finca, sobretot les de més a prop del poble, tenien el seu pouet. En aquell temps, els pous tenien la seva importància dins el compàs de la vida pobra i foravilera en què es movia la gent, i de tal manera era així, que els que tenien un pou a foravila no solien anomenar la finca amb el nom que tenia damunt els papers del testament o l'acta notarial de compra, sinó que senzillament li deien «es pou» (Rubí, 1999: 31, 120).

La freqüència de la diferent nomenclatura no va canviar substancialment fins al període comprès entre les darreries del segle XIX i la primera meitat del segle XX, com a conseqüència de la parcel·lació de bona part de les possessions del terme (Son Bauló, Santa Eulària / Son Taulari, Son Durí, la caseta Vella, Vernissa, Son Morro, Son Fluixà, Son Fullós, Son Papparreta, sa Teulada i part de Son Serra). La superfície establida, la majoria ocupada per terres de poca qualitat, suposava conjuntament una extensió superior al 30% de l'extensió del terme. En paraules de Mossèn Antoni Rubí,⁴⁶ *Els vileros no tenien qui els empetàs vases en les feines de foravila. Quan pogueren comprar quarterades de garriga a les possessions que s'estabiren en bones condicions, barat, i necessitaven fer feina per viure, com praren terres, arrabassaren mates i ullastres, i a força de barrobins, aixades amb punta i perpals, traqueren moltes carretades de pedres grosses, que les aprofitaren per fer parets i tanques per posar-hi animals* (Rubí, 1999: 36).

Aquestes parcel·lacions varen propiciar l'aparició d'un paisatge agrari molt semblant al dels establits de la Comuna; és a dir, caracteritzat pels tancaments de paret seca, que sovint contenien casetes i cases i que confrontaven amb camins rectilinis d'una considerable llargària. Com a la Comuna, les parcel·les eren anomenades tanques (sa tanca d'en / na) que la presència d'una edificació feia singularitzar en can / ca na, i els camins foren coneguts com carrerasses. Hom pot observar com la distribució geogràfica del terme carrerassa —que el parlar de Santa Margalida destria de genèric camí— se circumscriu a l'àrea afectada per les parcel·lacions del segle XIX i XX tancades de paret seca, i que la majoria dels topònims del tipus can /ca na es concentren en aquestes mateixes parcel·lacions.⁴⁷

⁴⁶ Escau de recordar la gran riquesa de la informació toponímica, etnològica, històrica i antropològica que ofereix l'esmentada obra.

⁴⁷ Només com a exemple, als establits de Vernissa, Son Morro i Son Durí, en el full 11 del *mapa general de Mallorca* d'en Josep Mascaró Pasarius es consignen ca n'Esteve Pic, can Cocou, can Frit, can Tem, can Terrola, can Memori, can Ceia, can Biel, can Ferrer, ca na Foc, can Lluc, can Vellà i can Boscà.

LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XX: DE LES ROTES VELLES A LAS ÁGUILAS

La toponímia generada en aquesta època, que se sumava a la conservada d'èpoques anteriors, no va experimentar canvis significatius fins al darrer quart del segle XX. La disminució dels usos agraris, la immigració, la terciarització de les activitats i la reconversió en residències d'antigues cases i casetes dels establits i les possessions, com també la construcció de nous habitatges, ha causat l'aparició d'una nova toponímia —espesses vegades en castellà, reflex de la castellanització i de la immigració— que designa els nous propietaris i els seus gusts, i els usos del sòl actuals. Només com a exemple, la garriga de Son Bauló de baix ara és *es Karts*, una antiga caseta de ses rotes des Cavallers ha esdevengut *las Águilas*, les rotes de Son Serení ara solen ésser dites *ses rotes de Forasters*, bona part del pinar de Santa Eulària les urbanitzacions *Cortijo Alto* y *el Cortijo Bajo* i el caminó des molí d'en Xic ha estat batiat pels seus nous propietaris alemanys com *camino molino* [sic]. M'estim més no continuar amb la nòmina d'exemples. De més a més, hi ha un altre factor que cal tenir en compte: la majoria de la població jove —auctòctona o no— desconeix la toponímia del terme, fins i tot el nom amb què són designades les finques familiars i els camins i les carrerasses que hi duen. No crec que m'errí si afirm que la gran majoria de la toponímia tradicional del municipi, estratificada durant més de set-cents anys d'economia agrària, desapareixerà en dues o tres generacions. I desapareixerà perquè ha deixat de ser útil o perquè l'indret a què es referia ha deixat de tenir la funció agrícola-ramadera que tenia en el passat i, a més, perquè té uns propietaris molt diferents als que tenia en el passat. Si no m'err en les meves apreciacions, previsiblement només se'n salvaran els noms de les possessions i aquells d'ús comú —com el camí de Son Flor, el camí de Son Mas, o topònims com Son Gotlet, aquest darrer perquè és aquí on s'ubica el cementeri—, aquells que hagin estat incorporats a la nomenclatura viària urbana —com Son Amanada, ses Vinyes i sa Creveta—, els que hagin estat convertits en la denominació oficial dels camins i de les carrerasses (gràcies a la senyalització que en fa, amb els noms tradicionals, l'Ajuntament de Santa Margalida) i, transitòriament, aquells que s'incorporin a la designació d'una altra activitat econòmica (com *Jovades auto* o *pub es Colomer*). La resta, com a molt, només seran coneguts pels propietaris de béns a l'indret. La gran majoria, segurament, passaran a formar part de la toponímia cadastral, desapareguda de l'ús oral, com la que apareix en les escriptures de Can Picafort i que recorda que, no fa una quarentena d'anys, aquells indrets eren part de les marines de Son Bauló i de Santa Eulària.

BIBLIOGRAFIA CITADA

- BOLÓS, J. (1997): «Aportació al coneixement de les terres de conreu a Catalunya a l'edat mitjana», *Acta Histórica er Archeologica Mediaevalia*, 14-15, Barcelona, 143-174.
- MARCH, J. F.; ROSSELLÓ, R. (1981): *Història de Santa Margalida. De la prehistòria al segle XVI*, Mallorca.
- MAS, A. (1997): *Mapa de la Vila de Santa Margalida del segle XVII*. Ajuntament de Santa Margalida, Mallorca.
- MAS, A. (2002): «Colonització feudal i canvi toponímic a la Mallorca rural (1230-1350). El cas de la parròquia de Santa Margalida», *Congrés internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, València, 321-339
- MASCARÓ, J. (1958): *Mapa general de la isla de Mallorca. Croquis topográfico a escala aprox. 1: 31.250 formado por J. Mascaró Pasarius*, Mallorca
- POVEDA (1992): «Mayurqa. Un espai agrari d'alqueries i rafals», *Estudis d'història econòmica*, 1992/1. Mallorca, 5-11
- RUBÍ, A. (1999): *En aquell temps. La Vila abans de 1925 (I)*, Santa Margalida.